

В. С. Скрипник
*Надвірнянський коледж
Національного транспортного
університету*

РОЛЬ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО ДЛЯ ДНІСТРОВСЬКОГО ПРОТИПАВОДКОВОГО ПОЛІГОНУ

Видатний український геолог, геоморфолог та археолог, професор Юрій Полянський (1892-1975) дослідив долину Дністра та запропонував одну із перших схем розчленування його терас, викопних ґрунтів та лесів і відкрив верхній палеоліт у Галицькому Поділлі.

Ключові слова: стратиграфія, плейстоцен, викопні ґрунти, леси, палеоліт, тераси

The prominent Ukrainian geologist, geomorphologist and archaeologist, professor Yuri Polyansky (1892-1975), explored the Dniester Valley and proposed one of the first schemes for the dismemberment of his trases, fossil soils and forests, and discovered the Upper Paleolithic in Galych Podillya.

Key words: stratigraphy, Pleistocene, fossil soils, forests, Paleolithic, terraces.

Актуальність теми. Верхня частина долини Дністра від гирла Стрия і до початку Дністровського каньйону періодично затоплюється катастрофічними паводками, які наносять значні збитки господарству та населенню. Затоплюється 400-450 км² земельних та лісових ресурсів, селитебних та природоохоронних територій. Висота підйомів паводкових вод сягає 10-12 м. Таким чином, у зону катастрофічних паводків попадають низька, середня та висока заплави, а також – надзаплавна тераса. Для розробки протипаводкових заходів, прогнозування екологічних ризиків затоплення необхідне складання ряду детальних карт: геоморфологічної, четвертинних відкладів, ландшафтної, екологічної та інших. Для цього треба мати обґрунтовані схеми стратиграфії та палеогеографії терасових рядів Дністровської долини, розрізів лесів та викопних ґрунтів. Важливу роль для детального вивчення території Дністровського протипаводкового полігону є дослідження геології, палеогеографії, геоморфології нашими попередниками, серед яких найбільш визначну роль мають роботи професора Юрія Полянського [5, 6, 14, 15].

Аналіз попередніх досліджень. Долина Дністра, особливо Галицького Поділля, Опілля, Дністровського каньйону привертала увагу геологів, геоморфологів, географів, археологів ще з XVII – XVIII століть, коли перші дослідники за завданнями військових служб вивчали рельєф та природні ресурси Прикарпаття та Поділля. Це роботи Боплана, Барбот де Марні, Маркотта та ін. [8]. У XIX ст. польськими природознавцями В. Тейссейром [17], А. Ломніцьким [13], Е. Головкевичем та ін. складений «Геологічний атлас Галичини», який не втратив свого значення дотепер. На початку XX ст. певний внесок у вивчення палеогеографії зробили Й. Чижевський, Е. Ромер, С. Рудницький та ін. [11, 16].

У 30-40 роки XX ст. розпочались площинні геологічні зйомки та пошуки корисних копалин. Цей процес значно активізувався у повоєнні роки. Важливий внесок у вивчення долини Дністра зробили Р. Виржиківський, К. Геренчук, Г. Ф. Лунгерсгаузен, И. Д. Гофштейн, М. Ф. Веклич, М. С. Демедюк, И. К. Іванова, О. П. Черниш [1, 2, 4, 9], а пізніше А. Б. Богущкий, М. Ланчонт, О. С. Ситник, А. М. Яцишин, П. Ф. Гожик, Л. Лінднер, Д. О. Зорін та багато інших [3, 7, 10].

Але дослідження Ю. І. Полянського на цьому фоні мають особливе значення для Дністровського протипаводкового полігону, тому що вони комплексно розкривають досить складну взаємодію алювію терас з покривними лесами та похованими в них

грунтах. Тим самим допомагають сучасним дослідникам розкрити внутрішню структуру четвертинного покриву Поділля та Прикарпаття.

Викладення основного матеріалу. Аналіз наукових праць Ю. Полянського показує, що, будучи за фахом геологом, він цікавився усім комплексом природничих наук і тому зробив вагомий внесок у розвиток наук про Землю. Олена Томенюк [8] справедливо загострює увагу на «...важливості відновлення українських пріоритетів та відродженні забутих імен, оскільки утвердження незалежної української держави зумовило потреби визначити внесок українських учених у розвиток науки, а особливо тих, чиї імена тривалий час перебували у забутті» [8, с.504]. Саме таким і є професор Юрій Полянський.

У 20-30 роки, Юрій Полянський [5, 6, 14, 15] вивчав стратиграфію плейстоцену, палеогеографію та тектоніку Поділля та Прикарпаття, рельєф та плейстоценові відклади Бесарабії, Полісся та Придністров'я. Але найвідоміша і найважливіша для Дністровського протипаводкового полігону праця Ю. Полянського була опублікована у 1929 р. Це – «Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром» [6]. Ще перед виходом у світ цієї праці її автор публікує ряд своїх досліджень палеоліту, які утверджують його як археолога, першовідкривача багатьох стоянок. Ю. Полянського називали навіть «батьком західноукраїнського палеоліту» [8].

Але повернемося до «Подільських етюдів...» у яких найважливішим є кількість, морфологія та вік дністровських терас. Майже за 100-літню історію їх вивчення до цього часу не вироблено спільної позиції. За даними різних дослідників тут розвинуто від 6 до 16 терас [1, 2, 4, 11, 13, 16, 17]. Співставлення номенклатури терас, у тому числі і на подільському відтинку Дністровської долини, де працював Ю. Полянський, наштовхує на думку, що ця різниця зумовлена у першу чергу, розбіжностями серед авторів відносно кількості так званих надканьйонних терас, а також ролі різно-амплітудних неотектонічних рухів, що збільшують кількість терас у піднятих блоках літосфери. Як справедливо зауважив Д. Зорін [3], різночитання у морфології, кількості та віку дністровських терас у різних авторів залежить від оцінки ролі кліматичного та тектонічного чинників в утворенні терас. Саме на це вперше звернув увагу Ю. Полянський у своїх «Подільських етюдах». Важливу роль у формуванні терас мають також місцеві фактори, тому морфометричний метод співставлення терас не може бути ведучим, особливо у районах з диференційованими різнонаправленими рухами окремих блоків літосфери. А досліджувані Ю. Полянським Поділля та Прикарпаття якраз і є такими районами.

Проблема визначення віку терас також була важливою для Ю. Полянського. Він вважав, що це потрібно робити не по висоті терас, а за стратиграфічним розчленуванням їх алювію. Після Ю. Полянського такий підхід було підтверджено дослідженнями І. Г. Гофштейна [2], М. Ф. Веклича, Ф. Гожики, І. К. Іванової, А. Б. Богуцьким [10, 12] та багатьма іншими палеогеографами. При цьому необхідно також вивчати висоту цоколя, глибину врізу давніх долин та ін. Особливо повними у цьому плані були роботи А.Б. Богуцького, М. Ланчонт, А.М. Яцишина та ін. [12]. Вони показали, що головним чинником формування річкових терас у басейні Дністра є періодична повторюваність імпульсів тектонічних рухів, з якими взаємодіють кліматичні коливання льодовикових та міжльодовикових епох.

Ю. Полянський у Галицькому Поділлі та Прикарпатті виявив шість надзаплавних терас, вивчив склад їх алювію, особливо петрографічні особливості гальок із руслових фацій. За їх складом можна визначати області розмиву та виносу уламкового матеріалу. Покривні леси на алювії надзаплавних терас розглядались як окремі стратиграфічні горизонти, що було підтверджено Ю. Полянським знахідками фауни крупних ссавців та молюсків. Алювій найдавніших шостої і п'ятої (сучасні – це сьома і шоста) терас, представлений так званими карпатськими гальками, різко відрізняється від більш молодих терас, в алювії яких з'являється галька девонських червоноколірних пісковиків, що свідчить про поглиблення врізів р. Дністра та його допливів у поклади Східно-Європейської платформи. Активні неотектонічні рухи під час формування верхніх, так

званих надканьйонних терас, обумовили складний рельєф поверхні сьомої та шостої терас. Ю. Полянський підтвердив дані В. Тейссейра про наявність трансконтинентального розлому Бердо-Нароль [17]. Деякі положення Ю. Полянського про різновікові неотектонічні рухи при формуванні надканьйонних терас у районі с. Чернелиці були уточненні, але не спростованні І. Г. Гофштейном [2].

Ю. Полянський [5, 15] вивчав також розповсюдження палеолітичних знарядь як у покривних, так і в алювіальних відкладах. Так, він першим серед археологів звернув увагу на широкі меандри давніх долин Дністра, де нагромаджувались потужні відклади плейстоцену. Так, при вивченні кар'єру цегельні біля с. Маріямпіль він відкрив одну із «багатих» на кам'яні вироби палеолітичну стоянку. Цей розріз не втратив свого значення дотепер і періодично вивчається під назвою Маріямпіль 1 львівськими та польськими дослідниками під керівництвом А. Б. Богуцького, О. С. Ситника, М. Ланчонт [12].

Наукова концепція Ю. Полянського відносно циклічності розвитку річкових долин розроблялась під час детальних польових робіт у 20-30^х роки ХХ ст. у районі сс. Новосілка-Костюкови у Борщівському районі на Тернопільщині. Цю концепцію автор називав «Ділювіальною циклічною схемою полуденного Поділля» [15]. Наступними дослідниками І. Г. Гофштейном, П. Ф. Гожиком, а особливо А. Б. Богуцьким і А. М. Яцишиним [10] така циклічність була підтверджена, а кількість палеогеографічних етапів зросла з двох (у Ю. Полянського) до семи (у А. Б. Богуцького) [12].

Висновки. Отже, детальний фактичний матеріал, зібраний Ю. Полянським впродовж 1923-1929 рр., став основою його монографічної праці «Подільські етюди: тераси, леси та морфологія Галицького Поділля над Дністром». Ці дослідження не втратили свого значення і тепер. Їх широко використовували Р. Виржиківський, І. Гофштейн, І. Іванова, М. Демедюк та багато інших. У наші часи розвивають і збагачують новими ідеями досягнення Ю. Полянського львівські палеогеографи А. Б. Богуцький, А. М. Яцишин, Р. П. Дмитрук, О. С. Ситник, О. Томенюк, а також польські вчені Л. Лінднер, М. Ландчонт, Т. Мадейська та інші. Матеріали Ю. Полянського продовжують слугувати основою для подальшого поглиблення та розкриття особливостей циклічного розвитку долини Дністра, накопичення лесово-грунтової формації, алювіальних відкладів руслової, старичної та заплавної фацій, покривних лесів еолово-делювіального походження, неотектонічного «втручання» у циклічні палеогеографічні етапи та інші особливості розвитку природи у долині Верхнього та Середнього Дністра.

Література

- 1 Геренчук К.И. Геоморфология Подолии // Учен. записки Черновиц. ун-та / К. И. Геренчук. – 1950, вып. 2. - №8. – С.89-111.
- 2 Гофштейн І.Г. Неотектоніка і морфогенез верхнього Придністров'я / І. Г. Гофштейн. – Київ: вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.
- 3 Зорін Д. О. Географічні інформаційні системи екологічної безпеки / Д. О. Зорін. – Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2016. – 180 с.
- 4 Лунгергаузен Г. Ф. Геологічна еволюція Поділля і південного Наддністров'я / Г. Ф. Лунгергаузен // Праці молодих вчених. – Київ: вид-во АН УРСР, 1941. – С. 9-90.
- 5 Полянський Ю. І. Нові археологічні знахідки з Галичини / Ю. І. Полянський // Зап. НТШ. – Т. 149, 1928. – С. 1-36.
- 6 Полянський Ю. І. Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром / Ю. І. Полянський // Зб. матем. – природ. – лікар. секції НТШ, 1929. – Т.20. – 191 с.
- 7 Ситник О. С. Юрій Полянський – перший дослідник західно-українського палеоліту / О. С. Ситник // Археологія, 2003. – вип. 1. – С. 140-144.
- 8 Томенюк О. Геоморфологічні дослідження професора Юрія Полянського / О. Томенюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 2012. – вип. 16. – С. 504-518.
- 9 Черниш О.П. Археологічна діяльність Юрія Полянського / О. П. Черниш // Мат-ли і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 1998. – вип. 7. – С.14-16.
- 10 Яцишин А. Методи дослідження четвертинних відкладів: навч. метод. посібник / А. М. Яцишин, Р. Д. Дмитрук, А.Б. Богуцький. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009 – 177 с.
- 11 Czyzewski I.Z. historij doliny Dnistra // Prace geogr. E. Romera. – Т.10, Lwow, 1928. – S. 33-62.

- 12 Lessy i paleolit Naddniestra halickiego (Ukraina) // *Studia geologica Polonica* / Pod red. T. Madeyskiej. – Krakow. 2002. – Vol.119. – Cz. III, 2002. – 391 s.
- 13 Lownicki A. Atlas Geologiczny Galicyi, Z. 18. – 1905. – 332 s.
- 14 Polanskyj Y. Staroaluwjalny teras Polesia i jego stanowisko w historii zatorflenia // *Obrobotka w wydawnictwa: Postep prac pzzy Meljoracji Polesia (Strawozdanie za lata 1932-1933). – Brzese nad Bugiem. – 1933. – S. 1-10.*
- 15 Polanskyj Y., Krukowski S. Die erste Palaolithstation in Nowosilka – Kostiukowa (Podolien) // *36. матем. – природ. – лікар. секції НТШ (Separatabdruck). – Т. 25, 1926. 23 с.*
- 16 Romer E. Kilka przyczynkow do historji dolinu Dniestru // *Kosmos*, 1906.–Т. 31. – Z. 10-12.
- 17 Teisseyre W. Paleomorfologia podola (wiadomosc tymczasowa) // *Spraw. Komis. Fisiograf. – Krakow, 1894. - №29. – S. 186-191.*

© В. С. Скрипник

*Надійшла до редакції 02 квітня 2018 р.
Рекомендував до друку
докт. геол.-мін. наук О. М. Адаменко*